

סקירת ספרים

Muting Israeli democracy: How media and cultural policy undermine free expression

Amit M. Schejter, Urbana and Chicago:

University of Illinois Press, 2009, 216 pages

מרדכי קרמניצר*

ספרו של עמית שכטר *Muting Israeli democracy: How media and cultural policy undermine free expression* הוא סיפורה של הרגולציה של התקשורת הישראלית האלקטרונית. אולם הכותב אינו מסתפק בסיפור הזה. הוא טוען שרגולציה זו השתיקה את הדמוקרטיה הישראלית ופגעה קשות בחופש הביטוי, כפי שעולה מכותרת המשנה: *How media and cultural policy undermine free expression*. חלוקה זו נמתחת גם בין מעלותיו של הספר, שהן רבות, ובין חולשותיו. הספר מתאר באופן נרחב, מקיף וממצה את ההסדרים החוקיים בתחום תקשורת ההמונים הטלוויזיונית. אפשר למצוא בספר לא רק ניתוח מפורט ומדוקדק של ההסדרים החוקיים כפי שנקבעו אלא גם את גלגוליהם ההיסטוריים, כלומר את ההתפתחות שהביאה לקביעתם, לרבות דיון בהבדלים שבין הצעותיהן של ועדות ציבוריות והצעות חקיקה ובין החוקים שנתקבלו. מן הבחינה הזו הספר הוא אוצר בלום המכניס תחת כנפיו כל מה שצריך לדעת מי שמתעניין בסוגיה הנדונה. משכנע הדיון הנוקב שעורך המחבר באופן שמוסדרים השידורים ביום השואה, ביום הזיכרון וביום העצמאות, שהם בבירור דוגמה לגיוס מסיבי ואינטנסיבי של התקשורת לטובת הנחלה של מסרים לאומיים. מעלה חשובה נוספת של הספר

* ד"ר מרדכי קרמניצר (motak@idi.org.il) הוא פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית וסגן נשיא לחקר הדמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה.

היא הדיון הביקורת, הנוקב והמוצדק בעיקרו שהוא עורך ברגולציה של השידור בערבית, שהעלימה את זהותם הפלסטינית של הערבים הישראליים וחברה אותם אל העולם הערבי שמחוץ לישראל, שהשידורים המופנים כלפיו הם בעיקרם שידורי תעמולה. טיפול כזה בחמישית מאזרחיה של ישראל הוא עצמם, רובם ככולם, פלסטינים הוא בבירור מביש. על אלה ראוי המחבר לברכה ולהוקרה. מה שפחות משכנע הוא התזה של הספר בדבר השתקת הדמוקרטיה הישראלית כפועל יוצא של ההסדרים החוקיים שנקבעו להסדרת תקשורת ההמונים. חולשותיה של תזה זו הן כדלקמן.

נקודת התורפה המהותית של הדמוקרטיה הישראלית נעוצה בהוראה החוקתית (בחוץ יסוד: הכנסת) שלפיה אפשר לפסול רשימה המתמודדת בבחירות לכנסת, אם היא שוללת את קיומה של ישראל כמדינה יהודית. ככל שמדובר ברשימה המבקשת לשכנע את רוב האזרחים והאזרחים לשנות את תפיסתה העצמית של המדינה בדרכי ביטוי חוקיות, קיימת סתירה בלתי ניתנת ליישוב בין הוראה זו ובין מהותה הדמוקרטית של ישראל. ברור שלהוראה זו משמעויות מרחיקות לכת באשר לחופש הביטוי הפוליטי, ובעקיפין גם הלא פוליטי, בישראל. זו היא "אבן הראשה" של בעיות היסוד של הדמוקרטיה הישראלית. לא מעט מן ההסדרים החוקיים הנסקרים בספר הם פועל יוצא של ההוראה החוקתית האמורה, או לפחות נתונים להשפעתה. טיפול בחופש הביטוי בישראל חייב להתחיל בכך.

הספר עוסק מעט מאוד בשאלת תפקודה של תקשורת ההמונים הישראלית בפועל. ברור שרק בחינה יסודית של אופן התפקוד של התקשורת למעשה יכולה הייתה לבסס את התזה, אלא שהמצוי בספר בעניין זה דל, ועל כן אינו ראוי לשמש בסיס להסקת מסקנות. כך למשל היה מקום לבחון כיצד סיקרה התקשורת הלא כתובה אירועים חמורים, כמו אירועי אוקטובר 2000, שבהם נהרגו 13 ערבים ישראלים, ועדת אור שהתמנתה לחקור אירועים אלה, סוגיית פסילתם של רשימות ושל מועמדים ערביים בידי ועדת הבחירות המרכזית (החלטה שבוטלה בידי בג"ץ) וכן הסיקור של מסמכי החזון של אינטלקטואלים ערביים.

המחבר עצמו מודה כי התקשורת הישראלית ממלאת כהלכה את תפקידה ככלב השמירה של השלטון ומטפלת באופן ראוי בסוגיות כמו שחיתות פוליטית. אם השלטון בישראל לא הצליח להגן על האינטרסים המידיים והקיומיים-הישרדותיים שלו, האם סביר שהדבר עלה בידו בכל הנוגע לאינטרסים רחוקים יותר וחיוניים פחות מבחינתו? במקום שנטענת הטענה בצורה חריפה במיוחד, כמו בעמ' 139, ההוכחה המובאת קלושה למדי: התגייסותה של התקשורת הישראלית – הכתובה והמשודרת – במהלך מלחמת לבנון השנייה לתמיכה במלחמה. האם התנהגות זו של התקשורת שונה מהתנהגותה של התקשורת במדינות דמוקרטיות בשעת מלחמה, בייחוד מלחמה שבה העורך האזרחי סופג אכזריות ניכרות ומשמעותיות?

האם הגישה האחידה המשותפת לעיתונות הכתובה הבלתי מוסדרת ולתקשורת האלקטרונית המוסדרת אינה מלמדת שלא ההסדרה היא הגורם המסביר העיקרי? ראיה נוספת לעניין זה, המובאת בספר, היא ביקורת על השיפתם של הצופים לתכניות כמו *The American idol* וכן *Are you smarter than a fifth grader*, המביאה לדגנרציה של הדור הצעיר. מה בין זה ובין תרבות הגמונית יהודית? אם אפשר ללמוד משהו מראיה זו, הרי הוא בכיוון הפוך דווקא לתזה של המחבר ובאופן התומך בגישתו של עוז אלמוג. המחבר מציין כי נוצרה בישראל חברה של אינדיבידואלים המתנגדים לפיקוח והמחפשים תדיר דרכים לבטא את עצמם. האם הייתה נוצרת חברה כזו – ואפשר להוסיף: חברה משוסעת מאוד – אילו הייתה לשלטון בפועל השפעה כה רבה על התקשורת, כפי שנטען בספר? האם דמוקרטיה בישראל הייתה כה מושקת?

ראוי לציין כי גם אילו נערכה בדיקה כזו, וממצאיה היו מאשרים את התזה, עדיין לא הייתה בכך הוכחה ניצחת בדבר הקשר הסיבתי בין הרגולציה ובין תפקוד התקשורת. השאלה היסודית היא אם הרגולציה של המחוקק היא מבנה-על מלאכותי, או שמא היא ביטוי לתפיסות עומק של החברה. אם נכונה האפשרות השנייה, לא הרגולציה היא המעצבת את התודעה, אף כי ברור שיש לה השפעה מסוימת עליה, אלא התודעה היא העומדת ביסוד הרגולציה. ואם כך, ספק רב אם תמונת התפקוד הייתה שונה בהרבה גם בהיעדר רגולציה.

אינדיקציה שהייתה עשויה לסייע בבחינת סוגיה מרכזית זו מצד התזה של המחבר הייתה יכולה להימצא בשני כיוונים מחקריים. הכיוון הראשון הוא השוואה בין התקשורת הטלוויזיונית ובין התקשורת הכתובה; אם אין ביניהן הבדלים משמעותיים בהיבטים הרלוונטיים לכך (ותימוכין מסוימים לזה אפשר למצוא בספר), כי אז מתקבלת אינדיקציה למשמעות המוגבלת של הרגולציה. ההנחה שמדובר בהשפעה של הטלוויזיה על התקשורת הכתובה אינה משכנעת; בלי לטעון שאין כלל השפעה, קשה לקבל שהשפעה כזו היא הסיפור במלואו. הכיוון השני, הקשה והמרוחק מקודמו, הוא השוואה בין התקשורת הישראלית ובין התקשורת במדינות לאום אחרות, כמו צרפת, איטליה, גרמניה, שיש בהן הסדרי רגולציה שונים.

יש בספר חזרה על הטענה שתכלית הרגולציה הייתה לכפות תרבות הגמונית יהודית ולשרת אינטרסים קבוצתיים. לא נכתב בספר די על טיבה של אותה תרבות ועל טיבם של אותם אינטרסים. ביסוד הטענה מונחת ההנחה שיש בישראל תרבות הגמונית יהודית אחת, אלא שזו הנחה שאפשר להטיל בה ספק לאור המגוון החברתי והתרבותי הרב בקרב החברה היהודית ולנוכח השסעים שבה. בנוסף לכך אין בספר דיון מספק בסוגיית המתח שבין התכליות הללו: לכפות תרבות הגמונית יהודית ולשרת אינטרסים קבוצתיים.

לא נבחנה בספר ביסודיות ההצדקה להשפיע – גם באמצעות רגולציה – על עיצובה של תרבות משותפת במדינת לאום שאזרחיה מארצות מוצא שונות, שיש בה תרבויות שונות ושסעים חברתיים עמוקים, ושהיא מבקשת להיות מדינה מפותחת מבחינת התרבות, המדע והכלכלה. הטענה שהצדקה כזו אולי הייתה קיימת בעבר, אך טעמה פג עם הזמן, אינה זוכה לביסוס, ולכאורה אינה משכנעת. מקצת מדברי הביקורת בספר, כמו זו בעניין ההגמוניה האשכנזית בשידור, שייכים לימים עברו, וספק אם הם משקפים כהלכה את המציאות העכשווית. ככלל, לעתים דומה כי הביקורת של המחבר הנה מושחזת מדי, חריפה מדי או לפחות לא מובנת די הצורך. כך לדוגמה לא ברורה הביקורת שלו על מה שהוא מכנה "גטואיזציה" בשידור לפלגים מסוימים של האוכלוסייה.

הפתרון שמציע המחבר לקראת סוף הספר איננו משכנע בפן המעשי שלו. קשה לראות שלטון ישראלי המעמיד לרשותה של רשות שידור ציבורית אמצעים ציבוריים הנגבים מן הציבור בלי לתבוע לעצמו אחיזה בהשפעה על הרשות שתקום. אם ייכון ערוץ שידור ממשלתי, סביר שהנטייה של הממשלה תהיה להשקיע משאבים ציבוריים בו דווקא, ולא בשידור הציבורי (הבלתי ממשלתי). במיוחד לנוכח הביקורת המובאת בספר על רמתם השטחית והרדודה של השידורים של הערוצים המסחריים – חרף הרגולציה – לא צריך דמיון רב כדי לשוות לנגד העיניים כיצד היה נראה בעבר וכיצד ייראה בעתיד שידור פרטי-עסקי ללא רגולציית תוכן.